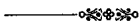

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՂՐԻՄՅԻ ԿԱՄ ԿԱՖԱՅԻԻ ՏԱՂԵՐԸ

ԹՐԱԿԻՈՑ ԵՒ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՑ ՀԱՅՈՑ ՎՐԱՅՕՔ՝

Վառնա քաղաքի Սիմէոն երէցի վրայօք գրուած իր երկու տաղերը

Վառնա քաղաքի երիցու վրայ ասացեալ բանք։
 Պոնտոսական ծովեզերեայ՝ Վառնայ անուն քաղաք մի կայ
 Անդ քահանայ զոմըն տեսայ, տէր Սիմէոն անուանի նայ,
 Կերպիւր պարկեշտ նա ձեւանայ, որպէս չունի ո՛չ մահանայ,
 Իմաստնածեւ քայց անիմայ՝ զորպիսութիւնն ասեմ հիմայ,
 Ո՛վ որ նմա հիւր լինենայ, թէ վարդապետ թէ քահանայ,
 Կարգ մեռելոյ զնա իմանայ, զի զբան զմեռեալն է՝ անզգայ,
 Առաւօտուն նա՝ վեր կենայ, ընդ արշալոյսն երբ լուսանայ,
 Ելնէ ժամուն թոցնու զնայ, զճաշն եւ զընթրիսըն մոռնայ,
 Մինչեւ յիրկուն այլ տեղ շուրջ գայ, յեկեղեցին ո՛չ երեւայ,
 Զեկեալ հիւրսն ո՛չ խղճայ, թէ ինչ կերան այսօր նորայ,
 Երբ իրիկեան ժամուն ելնա ի սեղանոյն ո՛չ հեռանայ,
 Կարծես առեալ ակն ունի նա, թէ կու գտնեմ հազիր լոխմայ,
 Հարցանողին ճուղապ չի տայ, թէ ուր էր նա կամ ուստի գայ,
 Ի չորեքդին աչվին շուռ տայ, թէ մեծ զաւաթն երբ առ իս գայ,
 Զինչ որ գտնու սիրով կուլ տայ եւ մթնթնծեծ առնէ զնա,
 Իւր քսակէն փող մի չելնա, այլոց հացի մուշտախ է նա,
 Ականջն ի կախ ձեռքէ շուրջ գայ, թէ ինչ պատիւ մարդոյ լինայ,
 Զօրն ի բուն անօթի մնայ, որ լաւ ուտէ եւ կշտանայ,
 Երբ ըզփորըլից գառն տեսնայ, հոգով մարմնով ուրախանայ,
 Առանց ծամել զինքն կուլ տայ, երկու երեք չորս հինգ յոխայ,
 Փարշ մ'այլ զինի կէս սուլումա, գառան մըսին վերան շուռ տայ,
 Ապա յերեսըն ծաղր գայ, հանգչի հոգին եւ դուրանայ,
 Ո՛վ որ կամի պատուել ըզնա, երկու երեք գառն ունենայ,
 Ղապլու փիլաֆ եւ հերիսայ, չորս հինգ զալխան պալխի չօրպայ,
 Իեռ մի սաւղի կանանչ մէջա՝ թուրշուն մառօլ կըծու թառայ,
 Ուռու տերեւ խառն լինա, որ զկերակուրն մարսել տա,
 Մի մեղադրէք մարտիրոսին, թէ կարճառօտ ասիր ըզդայ,
 Զորն զբեցի զորն մոռացայ, զմնացեալն յետոյ տեսցուք յապա՛յ,
 Անմեղադիր մեզ թող լինա, տէր Սիմաւոն որ ի Վառնայ,
 Կէսն է ըզորդ կէսըն շախայ, աստուած իւրեանըն նիսաֆ տա՛։

1. Այս տաղերուն Ա. եւ Բ. մասերը հրատարակած եմ, տես Բագմաճէպ 1929՝ էջ 283, 1930՝ էջ 114.

Եւ արդարեւ Կաֆացին դարձեալ կը գրէ Տէր Սիմէոնի եւ Վառնայի մասին, ինչպէս որ ինքն իսկ կը խոստանար իր վերի տաղին մէջ, ահա իր Բ. տաղը Վառնայի վրայօք։

Զիւլեցի երիցու Հաւու գովասանք

Ես մարտիրոս Ղրիմցի, ըսպասաւոր կենաց բանի,
Որ ի Վառնայ ճաղաքս եկի, զարմանալի բաներ տեսի։
Էրեց մի Հայ Զիւլայեցի, երեսնամեայ չափ հասակի։
Պանդխտացեալ յայսմ վայրի, Տէր Սիմէոն մականուանի։
Յաւուր միում գնեց հաւ մի, թէ մեզ բերէր խահւէ ալթի։
Եւ էր հաւն այն ծեր պառաւոյ մի, մորթած փետած եւ փորն ի լի։
Երկրտասան սաղ զրամի, գին կտրեցին մէջ ամբոխի,
Էրեցն ուրախ էր իւր մտի թէ մատղշուկ հաւ մի զբոխ։
Շուտով էարկ գինքն ի սանի, եղիր յեփոց խոհարանի,
Չմեզ աղաչէր լոկն պահ մի, թէ մի ճաշէր դահլէ ալթի։
Քսան եւ մէկըն ապրիլի, պատկեր աւուրն երկուշարթի։
Ըսկեսալ ժամուն մետասանի վառեալ գհուրն ըստ օրինի։
Իրբեւ էանց ժամ մի քանի, կերպն հաւուն այլագունի։
Տրամաւ էրեցն ի յիւր մտի, թէ եփելուն նիաթ չունի։
Երբ կացոյց բերեց հոգի, սպասաւոր յայնմ սանի,
Որպէս զարս Գաբաւունի, ջրիկ փայտ բեր ի էնիլի։
Եւ ըզբերորդն որ տացի, սպասաւոր իրբեւ զաշճի։
Զմինն եղիր մուրող փայտի, զմիւսն յղեաց տկով ջրի,
Տային ի կեր զփայտն ի հրի, մշտածաւալ բոցն փայլի։
Որպէս զհնոց Բաբելոնի, եւ առաւել նա բոլորցի։
Երացմանէն որ ուժգնակի, ցամաքեցաւ ջուրն ի սանի։
Եօթն ութ անգամ դարձեալ կրկնի, չէղեւ հնար թէ հաւն եփի։
Խոթոյ յետոյ անճարն ընկնի հնար խնդրէ թէ ինչպէս եփի,
Ասեն թէ լաւ է պալ մօմի, երբ արկանեն շուտով եփի։
Յեկեղեցոյ պուճախն ընկնի, մոմ մի զտնու չափ խիյարի,
Չգէ յեռման ջուրն հաւի միթէ այնու հաւուկն եփի,
Ի նոյն անկեալ մոմն հալի, յերես ջրոյն վերաբերի։
Խոնդայ էրեցն ի յիւր մտի, թէ հաւն եփաւ ջուրն փայլի։
Երբ զճաշակն ետես խաշի, ի մէջ բերնին մոմն սատի։
Իսկ նա՛ առ այս սաստիկ տրտմի, որպէս զՅովնան ի Նինուէի։
Ասէ ուր կայր զայս բանս արի, որ խաբեցայ շուն պառույ մի։
Եօթն իշու բեռ փայտ վառեցի, մէկ երկու տիկ ջուր զայ արի։
Հաւ մի եփել ո՛չ կարացի, այլոց կատակ զիս արարի։
Մանկունքս ի զուր չարչարեցի, կսկծանաց արտիկս այրի։
Քսան սահաթ այլ աւելի, աշխատեցան երեք հոգի։
Չեղեւ հաւէն մեզ օգուտ մի, ես մնացի յամօթալի։
Մնաց այնպէս ի յեփոցի, մինչ որ գիշերն որ կէս լինի։
Յոյժ ժանձրանայ եւ աճըզի, թափէ զհաւնն ի համանի։
Ի նոյն ժամոյն յանկարծակի, ներս անկանին երեք հոգի։
Գինով արբածք խիստ անօթի, եւ երկոքեանն այլազգի։
Անտես աչօք մուրն ի մթի, զհաւն ուտեն անծամելի,

Քիչ մի էրէցն ուրախ լինի, թէ գիշերով զայն կերուցի:
Եթէ քնայր յառաւտրի, եւս առաւել խախը լինէի,
Այլոց լեզու անկանէի, ժողովրդաց մեծի փոքրի,
Ձեզեալ բաներս որ պատմեցի, իրբեւ խրատ ձեզ գրեցի:
Որ ի գարնան եղանակի, հաւաս չանէք հաւու մըրի:
Գարունն գառն է գովելի, փիլիճն ի մուտն աշնան ամսի,
Հաւն ի ձմռան մեծ գրեցի. թէ արկանէք մէջ հէրիսի:
Անմեղադիր լեր մեզ որդի. տէր Սիմէոն Զիւլայեցի,
Ձի զգուշութեամբ քեզ գրեցի, որ չի խաբիս հոգոմ պառւի¹:

Վառնայի Հայ գաղութին համար առ. ծնուն տեղեկութիւններ.

Նախ քան Հայ գաղութի մասին որ
եւ է յիշատակութիւն ընելս, կ'ուզեմ սա
կէտին վրայ ծանրանալ: Վերջերս մեծա-
պատու Երուսաղէ Եպիսկոպոս Փէրտահնեան
հաճեցաւ ինծի գրել յօրինակ մը 1929ին
հրատարակած փ. Պոլսոյ Հայ գաղութին
ծագումը եւ անոր եկեղեցի, անուն գրեցի
մը, որ հետու է որ եւ է կերպով գոհա-
ցուցիչ ըլլալէ, նկատելով որ հեղինակին
կը պակսէր մատենադարան մը, այսու
հանգերձ ան նոյն իսկ ձեռքի տակ զըտ-
նուող նիւթերէն իսկ չէ օգտուած, ինչ-
պէս կրնար դերութեամբ օգտուել Բագ-
մավէպէ շէնքուն մէջ հինգ տարի է ի
վեր հրատարակած Նիսրեր Պոլսոյահայոց
պատմութեան համար շարքէս: Թարգոյ հե-
ղինակը նկատի առնելով կամախիցեոյ ժա-
մանակագրութեան մէկ քանի վկայութիւն-
ները, եւ առ հասարակ անոր մօտ Պուլ-
կարահայ գաղութներուն մասին ցանցառ
տեղեկութիւններ միայն գտնելով, հապ-
ճեպօրէն կու գայ սա անճիշտ եզրակա-
ցութեան «Այս մէջբերութիւնէն յիշատա-

նակագրութենէն քաղուած կարելի է հե-
տեցնել թէ՛ հոս ու հոն աստանդական
մաս մը գաղթականներ գոյութիւն ունին,
ինչպէս Արշակունիք, թերեւ քանի մը
ուրիշ հայեր, բաւական թուով վաճառա-
կաններ, Ռուկուզացիներ, բայց կազմա-
կերպուած հայ համայնքներ չկան գոնէ
քաղաքիս՝ Ֆիլիպպի եւ Վառնայի մէջ:
Յորչափ նոր փաստեր չգան հակառակը
ապացուցանել դիրին չէ հաւատալ Պուլ-
կարիոյ կարեւոր քաղաքներու մէջ ող-
ջափառ հայ համայնքներու գոյութեան»:

Ֆիլիպպի Հայոց համար դեռ խօսած
չեմ բայց մինչեւ հիմա հրատարակած
նիւթերուն մէջ իսկ Սրբազան պատի կա-
րենար գտնել կազմակերպեալ Հայ լու-
սաւորչական (ինչպէս որ ինքը կ'ըսէ ող-
ջափառ հայ համայնքներու) գոյութիւնը:
Պատերազմի առնել Ֆիլիպպի եղած միջոցիս
իմացած էի իմ Հայ սրբատեղոյ մը գո-
յութեան մասին, որ կը գտնուէր, կար-
ծեմ Հրեաներու թաղին մէջ տեղ մը որ
Ս. Գէորգէն առաջ իրր եկեղեցի կը ծա-

1. Տաղարանի մէջ նոյն այս տաղին անմիջապէս կը յաշորդէ զարմեալ նոյն հաւի տաղին տաճկերէնը:

գէմ միայնթտն չիքալի, վառնատայ սաքիմ օլալի,
Արզում գալտի տէր Ձիլէլի, ելյեմէտիմ թաուուս սէմի,
Սէմիլիկիթէ իմըմտիմ, ալթը ալլըք փիլիթ սամտըմ,
Գայմաթմատամ պէզար օլտում, ելյեմէմիմ թաուուս սէմի,
Իլ արապա օտում եամտի, իքի թուլում սու թուքէմտի,
Թաուուցաղըմ պիշսիմ տէլի, ելեմէմէտիմ թաուուս սէմի,

Բնագման 20 տող ծագական եւ զուարճալի տեղ մը գրուած. նոյն այս Մարտիրոս Ղրիմցիի կողմէ, որուն տաճ-
կերէն լոյս տալերը ինծի ծանօթ եւ, որոնցմէ մին է հոս յիշածս: Տաղը ամբողջութեամբ չեմ հրատարակել որով-
հետեւ վերի Հայերէնի կրկնութիւնն է, եւ նորութիւն մը չի ներկայացնել:

2. փ. Պոլսոյ գաղութի ծագումը էջ 22:

ռայէր Ֆիրիպէի Հայոց: Սրբազանը մասնաւոր մը ինծի կը գրէր որ, թէ իր եւ թէ հոն գտնուող Միխիթարեան հայերնու ջանքերուն համաձայն անկարելի եղեր է իրենց՝ գտնել աստաճարոյժ Գէօրգեանի բնակարանը (Սիւրբա Թ. Հրուլէվ թիւ 1) որուն երկրորդ յարկին ծաղկուած եւ գեղեցիկ նկարուած սենեակին մասին խօսած էի. տալով նաեւ յիշատակարանը, Բագմավէպի մէջ՝, Յաւալի է արդարեւ եթէ այդ շէնքը կամ այդ սենեակը փնայած է, բայց չէ որ նոյն վանատաւթեամբ կը փնայենք մեր ուրիշ հին յիշատակները: Թաթար Փազարճիքի բազմամիկի հին գերեզմանաքարերը, Ֆիրիպէի հին գերեզմանաքարերը՝ որոնցմէ վերջին 40 հատ մը իմ իսկ աչքերուս տակ ծախուելով թաղականութեան կողմէ, պատերազմի ատեն, քարակոփ Թաշճիէվի մուրճին տակ փնանալը տեսայ, բարեբախտաբար եւ կրցայ յիշատակարանները ժամանակին օրինակել թէեւ կը խոստովանիմ ոչ ամբողջութեամբ: Փազարճիքիները առ յաւէտ փնայան, եւ դեռ ո՞րքան ուրիշներ:

Իսկ զալով վառնայի մէջ հին Հայ համայնքի մը գոյութեան մասին հոս ափյափոյ ձեռքս ունեցած ծանօթութիւններս կու տամ, վստահեցնելով սիրելի Սրբազանը եւ բոլոր անոնք որ կը հետաքրքրուին, թէ ասոնք պարզապէս նմոշներ են, եւ շատ աւելի նիւթեր կան զմեզ ասոնց մասին գոհացնելու համար:

Վառնայի մէջ Հայեր գոյութիւն ունէին 1436 էն իսկ: «Ա. Ալաթյանեան կը գրէ մեզ, թէ 1450 էն սկսեալ՝ Կաֆայէն բազմաթիւ Հայեր առեւտրական գործով հաստատուած են Վառնայ, Պուրկազ եւ Ռուսչուք» (Ամենուն Տարեցոյց 1926 էջ 656) ճշնութեամբ օրով իսկ Հայերը կազմած էին զաղութ մը Վառնայի մէջ, ուր հիմնեցին եկեղեցի մ'ալ Ս. Սարգիս անուն որ ներկայ եկեղեցիին տեղոյն վրայ շինուած ըլլալ կը կարծուի. հին եկեղեցին գեանափոր թագստոց մ'եղած է զաղսնի դուռով մը, ասոր պատճառը թուրք խու-

ժանին պղծող արարքներէն զերծ պահելու հոգն եղած է: Արդի եկեղեցին քաղաքին մէջտեղը կը բարձրանայ եւ քաղաքէն է, ահա իր վերջին շինութեան յիշատակարանը:

Սուրին երկնամասն տաճարիս շինուածս կառուցաւ շքեղ անտի ի հիմանց յանուն Ս. Սարգիս քաջ զօրավարի մեծի վկայի փրկչին Քրիստոսի:

Յատկապէս պատճառ սորին շինութեան Մահտեսի Սարգիս մեծանուն աղայն Որ ըստ ցանկալի իւրոյ հօր անուան կոչի մահտեսի Հայրապետեան Նըմին աշակցեալ ժողովուրդ իշխան Զանախիբէին նորին կառուցման Որոց տէր տացէ վաստակաց փոխան Յառատ իւր գանձուց վարձս յաւիտեան ի պատրիարքութեան տեան Աստուածատուր Սրբեպիսկոպոսի յամի տեառն 1844 յունվար 25

Եկեղեցին ունի պարզ տեսքով երեք խորաններ, աւագ խորանը նուիրուած Ս. Աստուածածնի, աշակողմանը Մինդեան Քրիստոսի, եւ ձախակողմանը Մուսնի Վերայի: Ունի երկու պահարան, ալ Ս. Կարապետ, եւ ձախ՝ Գլխաղբի Ս. Յակոբ:

Մարտիրոս Ղըրմաշու տաղերէն կը տեղեկանանք անոր այցելութեան մասին Վառնայի, որ 1673 թուին Սիւրիտրէն հաւանաբար Վառնայ անցաւ՝ ուր կը զբոսնէր նոյն տարուան «ջսան եւ մէկն ապրիլի» ինչպէս որ ինքն իսկ կ'ըսէ (Բ. տաղ տող 11) Վառնայի մէջ այն ատեն կար եկեղեցի հաւանաբար Սուր Սարգիս անուամբ, որուն քահանան էր՝

«Էրէց մի Հայ Զիւլացի, երեսնամեայ քաջ հասակի,

Պանդխտացեալ յայսմ վայրի, տէր Սիւմէն մականանի»,

Զիւլէ փոքր Ասիոյ մէջ քաղաք մ'է, ուրկէ 30 տարու Սիւմէն քահանայ Վառնայ զալով քահանայութիւն կ'ընէ:

1605ին սաստիկ սով մը կը պատահէր
Կաֆայի մէջ: «Եւ ի լինել սովին՝ ոմանք
(Կաֆայիք) յԼստամբոլ եկին եւ ոմանք ի
Թրակիայ, որ Ուսումէլի ասի, ի Վառնայ
ու անցանկով՝ մինչեւ ի Պէլլըրաստ»¹:
Փէշտահանն սրբազանն օգտուելով Կա-
մախեցոյ այս վկայութենէն (որ սխալ-
մամբ եւ ի լինել սովին Հայաստանի մէջ
կը գրէ, մինչ Կամախեցին շատ պարզ եւ
որոշ Կաֆայի մասին, եւ անոր սողն է որ
կը պատմէ) կ'աւելցնէ «այս վերի վկա-
յութեան մէջ Վառնայի տեղ հայերու ներ-
կայութեան մասին ակնարկութիւն մը իսկ
չըլլար»²: Բայց Կամախեցի չէ որ կը ճա-
բարդէ, այլ Կաֆացոց գացած տեղերուն
մասին է որ կը խօսի, որով աւելորդ է
անկէ Վառնայի Հայոց մասին տեղեկու-
թիւն սպասել:

Կաֆային ունի նաեւ տաճկերէն տաղ
մ'ալ որուն մէջ կը խօսի Վառնայի բազ-
նիքը երթալուն վրայօք, եւ կը նկարագրէ
Վառնայի այն ատենուան երկու բաղնիք-
ներէն մին, ու կը վերջացնէ «սոնուպ
Ստամպուլայ կիթմէլի օլտուք»³. այսինքն
«դառնալով Պոլիս երթալու եղանք»⁴: Տա-
ղըս 26 տող է՝

Վառնայի հնազոյն տապանաբարը կը
գտնուի եկեղեցւոյն Աւագ խորանին ետեւը

«Այս է տապան հանգստեան
Ջահրազեցի մահտեսի Ղուիսդ
Որդի խուլճուք Բեարոսին
Որ հանգեաւ ի տէր ՌձՂԷ (1748) մարտի 10ին»:

Ասկէ զատ աւագ սեղանին շուրջ կան
ՌՄԺԲ (1763) ՌՄԼԲ (1783) ՌՄԽԷ
(1798) Թուակիր տապաններ: 1808ին
150 տուն Հայ կար եկեղեցիով մը՝ Սուրբ
Սարգիս՝ ուր «հրաշագործ պատկերն է
ուխտատեղի բարեպաշտից»:

1858ին Եւրոպական վեց Հայ եկե-
ղեցւոյ վիճակներէն մին էր, Ռուսնուգէն
առաջ: 1893ի պետական մարդահամարին
համաձայն 2001 հայ կար գաւառին մէջ.
հաւանաբար միայն տեղացիք 1896ին մեծ

թիւով Զարդերէն ազատուած Հայեր՝ նաեւ
մտաւորական՝ հոս ապաստանեցան: Պա-
տերազմէն առաջ քաղաքը ունէր 48.000
բնակիչ որոնց 4.500ը հայ:

Հոս մնաւ եւ Թաղեղեցաւ Մկրտիչ Վ.
Տիրանեան նուիրակ Էջմիածնի, որուն տա-
պանը եկեղեցւոյն մէջ դեռ կը կարդացուի
«Աստ հանգչին — Աճիւնք ոսկերաց» Տէր
Մկրտիչ Տիրանեանի — Բարեշնորհ վար-
դապետի — Այցելու հովուի Պուլկարիոյ
— Ծնեալ ի Կ. Պոլիս 1868 — Հրկզ.
Վառնա 1896:

1910ին գաղթական Արբանամ գալֆա
շինեց զանգակատունը, որուն արձանա-
գրութիւնը դրուած է եկեղեցւոյն արտա-
քին դրան ճակատը: Այս արձանագրու-
թիւնը՝ որուն համար ժամանակին շատ
խնդիր եղաւ՝ ստորեւ կու տամ

Գեղեցկայարմար Ս. Գաւթիս շինուած
ու վերայ նորան կարկռեալ ի վեր
դէպ ի կոչնատունն նուիրեալ առ աստուած,
կառուցաւ արդեամբ ծախիք անձնուէր
Արբանամ գալֆա Կարապետեանի
որ ուխտ արարեալ վասն փառաց Էին
կատարեաց զիշտ իւր գործով պիտանի
վարձահատոյց տէրն զեղեցոց բնաւին,
փառազարդեաց շնորհօքն երկնատուր
Զինքն եւ զամենայն ըսփրելիքն իւր

29 մարտ 1910 Վառնա:

Քաղաքին հայոց գերեզմանատունը մէկ
քիլոմետր հեռու՝ Սալթանաթ կոչուած այ-
գիներուն կից է եւ 70 տարուան հնութիւն
ունի: Ահա այսքան Վառնայի Հայոց վրա-
յօք ինձ ծանօթ եղածը:

Բ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

1. Ժամանակագրութիւն էջ 96:

2. Փ. Պոլսոյ Հայ. Գաղ. ծագումն էջ 22 — Եիթն
առկալ ծանօթութիւն մ'ալ աւելցնեմ. սոյն այս աշխա-
տանքին էջ 84, Սրբազանը կ'ըսէ «մերոյ Հայաստանի
մէջ Գուրնեան անուն զիւղացազաց կամ զաւառ գոյութիւն
ըունի»: Սրբազանը կը սխալի մեզի ծանօթ է Կոլոնիա
(Colonia) Ենկալ կարաւ-հիտար:

3. Արեւիկ յիշումամբ Բաղմալեղի մէջ «անձինք եւ
ոսկերք» եղած էր (Բաղմալեղ 1929 էջ 116):